

## יהודה אטלס כמציף לתוך חיינו

בבואו לאייר את ארבעת ספריו הראשונים של יהודה אטלס<sup>1</sup> בחר המאייר דני קרמן במסגרת של חלונות שאינם ממוקמים בתוך מבנה מוגדר. בחירה זו מגדירה באופן הקולע ביותר את האופי המיוחד של יצירתו של אטלס. מבעד לחלונות הפתוחים, כאילו להרף עין, ניבטות דמויות של ילדים אשר כל אחד מהם הוא גם המציף וגם זה שמציצים עליו. כל הדמויות באיורים כאילו נתפסו באמצע פעולה, והוקפאו במסגרת צילום של "שוט" אחד. ספריו של יהודה אטלס הם תוצר של מצלמה מיוחדת במינה, הממקדת עדשה רגישה ואמפטיית על מגוון רחב של מצבים קיומיים הנצפים מנקודת מבט בלתי שגרתית ורוויה בהומור דק<sup>2</sup>. מצבים אלה מייצגים רגשות, מחשבות ויחסים, המעוררים בקורא את התחושה שגם הוא זה שצולם.

מרבית השירים בספריו של יהודה אטלס מעוצבים בדגם של "תיאור מצב". המאפיין המרכזי של טקסט המתאר מצב הוא שהמידע בו מאורגן ביחידה משמעותית אחת המתארת תופעה מסוימת.

יחידה משמעותית יכולה להתארגן במשפט אחד המביע רעיון שלם כמו: "היה זבוב על האף - ועף"<sup>3</sup> או במבע המאורגן בתבניות מורכבות יותר כמו: "פעם היה מלך / עם שרביט וכתר / וכסא וחותם / וכבוד ותהילה / והיום יש סתם / ראש ממשלה."<sup>4</sup>

ציוני הזמן בטקסטים הבנויים בתבנית של "תיאור-מצב" לא ישמשו בתפקידי קישור לציון השתלשלות אירועים, אלא הם יהיו בדרך כלל ציונים של זמן מתמשך כמו: תמיד, בכל פעם, כש... מתי ש... ואז אני... לסיכום: טקסט ספרותי בדגם של "תיאור מצב" בנוי כמבע משמעותי אחד, המתאר תמונת נוף, התרחשות, הלך רוח, בעיה נפשית או חברתית. מבע שאין בו התקדמות בזמן ובמקום, אך יש לו פואנטה.

את הטקסטים בדגם של "תיאור מצב" ניתן לחלק לשתי קבוצות מרכזיות: א. טקסטים שבהם המצב המתואר מתייחס לעולמו הרגשי של היחיד, בעיותיו התלבטותיות ויחסי הזיקה שבינו לבין העולם. ב. תיאורים המתייחסים לעולם הפיסי הנראה לעין.

1. והילד הזה הוא אני, כתר, ירושלים, 1977, גם הילד הזה הוא אני, כתר, ירושלים, 1979, ורק אני לא, שבא, תל-אביב, 1981; אני רוצה שפתאום, שבא, תל-אביב, 1983; הילדה שאני אוהב, שבא, תל-אביב, 1988.  
2. יהודה אטלס ממליץ (במכתב שכתב אלי) על "ההומור כגלגל-ההצלה שלנו בחיים – אם נצליח להסתכל על מה שקורה לנו, על עצמנו, בהומור, נוכל ללכת קדימה. כי הרי כל מה שיש לנו זה אנחנו, ואם אתה צוחק על עצמך אתה גם מקבל את עצמך."  
3. זבוב על האף, שבא הוצאה לאור, 1996, עמ' 7. זהו השיר כולו.  
4. אני רוצה שפתאום, שבא, תל-אביב, 1983.

בשל העדר ייצוג ביצירתו של יהודה אטלס לשירים המתארים את העולם הפיסי לא אתייחס לדגם זה במאמר.

מרבית היצירות שכתב יהודה אטלס מעוצבות כמבע אחד שבו מונצח הרהור חושפני **שאינו לו מסר מובנה** (המתגבש בעזרת תהליך של פתרון בעיות) אך יש לו פוטנציאל לדיון במסרים שהם מעבר לטקס וכמהשך לו. יצירתו מייצגת מגוון רחב של נושאים מכל תחומי החיים, ואין זה מקרה שהיא משולבת באנתולוגיות רבות, בתוכניות הלימודים, ומושמעת בטקסים חגיגיים. יצירתו של אטלס במאמר זה תשמש כדגם מייצג לדרכים שבהם ניתן לשלב טקסטים בדגם של "תיאור-מצב" רגשי וחברתי במסגרות חינוכיות. כמו כן, נתייחס גם לדגם של "רשימות סובייקטיביות" אשר גם להן יש ייצוג בספריו.

יהודה אטלס היה בין הראשונים שהכניסו לספרות הילדים הישראלית את הדגם שבו מתוארים מצבים קיומיים ותופעות כלל-אנושיות מנקודת מבט אישית ביקורתית והוא גם טבע בו את סימני ההיכר המיוחדים לו שהם:

א. נקודת מבט המוגבלת ל"אני" הדובר - כיחיד המזוהה רק באמצעות רגשותיו - **והחפה מכל מחויבות דידיקטית**<sup>5</sup>, זאת משום שהקול היחיד הנשמע בה הוא קולו של הילד, כמו:

כששואלים: אתה מבטיח? אם בסוף החתונות אם אתם רוצים  
אני אומר שכן. מותר לכל האורחים שאשכב לישון מקדם  
מה אני אשם לרוץ לשולחנות אז תסגרו את הטלויזיה  
אחר כך ולסחוב את הפרחים - שתפסידו גם.  
אם אין לי חשק אז מותר גם לי  
לקיים?<sup>7</sup> לבוא בין הראשונים  
ולזלול מהעוגות  
את כל הדובדבנים.<sup>8</sup>

באמצעות נקודת מבט זו נתן יהודה אטלס פתחון פה להתרסות אשר בחינוך הישן לא היו לגיטימיות.<sup>9</sup> השמעת "אי נחת" הייתה יכולה לבוא רק מצד המחנך. נקודת המבט הביקורתית על החינוך ועל המבוגרים יצרה הסתייגות מצד מי שחשב שהשירים אינם מייצגים שינוי אלא היפוך, במקום ההורה המוכיח יש ילד מוכיח. מאידך גיסא, מבוגרים רבים חשו הזדהות עמוקה עם הילד כחלק מזיכרון הילדות שלהם, כשהם שוכחים שהיום הם עצמם נשוא הביקורת. ואולם גם הביקורת וגם ההזדהות שייכים לדיון אחר. שיריו של יהודה אטלס מייצגים את הקול שהיה **חסר**

5. "אני כותב בדרך כלל על ילד שנמצא במצב בעייתי" כותב יהודה אטלס, "לעיתים בעיה קלה, אי נחת, מבוכה, קושי, לעתים בעיה מורכבת יותר. אבל, כמעט תמיד יש בשיר מצב של קונפליקט, גלוי או סמוי. במצב הזה אני לוקח תמיד את הצד של הילד, מאיר את העניין מנקודת המבט שלו, בלי קשר מי צודק ומי לא, מי בסדר ומי לא. כמו שהדגשת, השירים שלי אינם שירים חינוכיים. הם שירים שבאו "מהבטן", ולא כדי לשלח מסרים, חינוכיים או אחרים, אל הקוראים, אלא כדי לתאר מה אני מרגיש" (במכתב שכתב אלי).

6. והילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1977.

7. שם.

8. ורק אני לא, שבא; תל אביב, 1981.

9. יציאה של ילד נגד המבוגרים ועולם החוקים שהם כופים עליו אנו מוצאים גם אצל יוצרים אחרים בתקופה זו (כמו נורית זרחי בשיר מושלמת, הנמר מתחת למטה, מסדה 1976), אולם אצל אטלס הערעור הופך לעתים להתרסה כמו: "אם אתם רוצים/ שאשכב לישון מקדם/ אז תסגרו ת'הטלויזיה/ שתפסידו גם". (והילד הזה הוא אני).

**בדין** על יחסים בין אנשים (יחסים בין מבוגרים לילדים ובין ילדים לבין עצמם), ועל חוקים ונוהג במסגרות חברתיות.

יחד עם זאת, יש לזכור שהקול שהיה חסר מייצג רק צד אחד בתקשורת, וכל יצירה שבה נשמע הקול הסובייקטיבי המביע אי נחת או מחאה על עוול, מזמינה דיון שבו צריך להביא בחשבון גם את קולם של הנמענים בתוך היצירה כמו, מה יקרה אם כולם לא יקיימו הבטחות, בשיר "כששואלים אותי"; או איזה קוד התנהגותי מנחה את החלטת הדובר, בשיר "אם בסוף החתונות"; מה הוא התנאי שמעמיד הדובר להורים כדי שהוא ילך לישון וכיצד, בהתייחס לתנאי זה, הוא תופס את היחסים בין הורים לילדים, בשיר "אם אתם רוצים", ועוד אעמוד על כך בהמשך.

ב. המאפיין הנוסף ביצירתו של אטלס הוא **שכל נושא הוא לגיטימי להתייחסות**, וכשהמצבים מעוצבים כשיח אותו מנהל הילד עם עצמו, אין בעיה בתיאור הדברים האינטימיים ביותר, למשל: בבוקר/ כשאני קם/ אני כל כך צריך לפשתן, / עד שרק בקושי/ אני מצליח לכוון.<sup>10</sup> או: חלום שחוזר לפעמים/ועושה לי פחד:/ אני עומד בלי בגדים/ וכולם רואים לי תחת.<sup>11</sup>

ג. ההומור, כפי שכבר צוין לעיל, גם הוא מאפיין בולט ביצירתו של יהודה אטלס. בין השירים אפשר למצוא אנקדוטות<sup>12</sup> רבות. יש אנקדוטות הנפתחות ב"אני זוכר" (ראו עמ' 10) ויש כאלה המתארות רגע מפתיע ללא כל פתיחה, כמו:

הפתעה נעימה במיוחד כל הטיול הלכתי ללבוש את המעיל כשקר, שיכולה להיות: עם סודר קשור למתנים, בפעם הראשונה, למצוא בוטן אחד בשביל שלא ירגישו שמתחת ולמצוא שם בכיס ת'אולר בשקית חמניות.<sup>13</sup> התפוצצו לי המכנסיים.<sup>14</sup> ששכחתי לפני שנה.<sup>15</sup>

מטבען של אנקדוטות שהן מעלות אל הזיכרון את האסוציאציות האישיות המתקשרות לאנקדוטה המגרה. תחת הכותרת: "אירועים נוספים מתקבלים ברצון", ילדים יתרמו גם הם סיפורים אישיים על הנושא.

אחד הדברים המעידים על תקשורת טובה היא מידת הצמידות של האסוציאציה האישית של הילד המאזין או הקורא לסיפור המגרה. לעתים קרובות האסוציאציות של ילדים, נקשרות למילה בטקסט או לנושא שולי וכדאי להנחות אותם להיצמד לנושא האנקדוטה או לפואנטה. לשם כך ניתן, לדוגמה, להשתמש בחלק הפותח של האנקדוטה כמו: "הפתעה נעימה במיוחד שיכולה להיות... - **פתיחה מחפשת סיום**."

ניתן להשתמש במבנה הלוגי כמו: "רק כשאני... אני נזכר..." - **השלם את החסר**. או באסוציאציות יותר חופשיות כמו: "**השיר של יהודה אטלס, מזכיר לי**."

10. ורק אני לא, שבא תל אביב, 1981, עמ' 22.

11. גם הילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1979.

12. אנקדוטה - אירוע מוגבל ואישי: סיפור קצר [...] מעט המכיל את המרובה; לעתים נעזמת של הומור וכמעט תמיד עם לקח ומוסר השכל. "סיפור של מאורע בודד, המאיר גודל שלם" (בובר), אשר רבלין, מונחון לספרות, ספריית פועלים, 1998.

13. אני רוצה שפתאום, שבא, 1983, עמ' 28.

14. שם.

15. שם.

מחקרים רבים מצביעים על כך שכתובה בעקבות טקסטים ספרותיים מקדמים גם את הכתיבה וגם את הבנת הנקרא.

ד. יש גם "תיאורי מצב" שמסתתרים בהם חשיבה נאיבית, חוסר ידע, וערבוב מין בשאינו מינו, המעוררים חיוך אצל הקורא וגם את הדימוי העצמי שלו:

אני חושב; אני זוכר עשר זה מעט  
שהכי טוב להיות שגם לי זה קרה, מאה זה יותר  
ילדים של בעלי ששאלתי את המוכר: אלף זה הרבה  
קיוסקים וחנויות; "כמה עולה מסטיק בעשרה?"  
כל אלה יכולים אז אין להגיד  
אפילו יום שלם על קואדריליון?  
לזלול ממתקים  
בלי לשלם.<sup>18</sup>

<sup>16</sup> ומליון זה המון.

17

דובר נאיבי או זה שעדיין לא רכש ידע מזמין את הנמענים להסביר לו היכן הטעות שלו, ולהקנות לו את הידע החסר. השיר "אני חושב" מתקשר באופן גלוי לנושא הצרכנות ומזמין להסביר לדובר במה הוא טועה, ומכאן פתוחה הדרך להכנת התרשים של המסלול: "מחומר גלם עד לבית הצרכן". השיר "אני זוכר" גם הוא גזור מתחום הצרכנות, אך השיבוש שבו מתייחס לטעות לשונית – המעידה על טעות בהבנת מושג המחיר – שבה הוצמדה לשם המוצר תוספת שאינה שייכת לו: "מסתיק בעשרה". טקסטים המתחילים ב"אני זוכר", כפי שנזכר לעיל, מזמינים תרומה של אנקדוטות, **מוגבלת לדגם המגרה**, (במקרה זה, סיפור שיש בו שיבוש לוגי או שיבוש לשוני). הרלוונטיות, כאמור, של מה שאני תורם למה שמצוי לפני, היא אחת מאבני הדרך החשובות בבניית שיח משמעותי, בהבדל משיח שבו כל אחד שומע רק את מה שהוא משמיע.

השיר "עשר זה מעט", בנוי כשאלה שיש בה חיבור בלתי אפשרי בין כמות נמדדת לבין כמות מופשטת. מבע המעוצב כשאלה מייתר כל שאלה אחרת, השאלה בטקסט פשוט עוברת לקבלת תשובה מהילדים, זאת כבסיס לדיון על ההבדל שבין העולם הפיזי הניתן לכימות ולמדידה ובין העולם המופשט שהוא אין סופי.<sup>19</sup>

**הגדרת המבנה הלוגי של טקסט בדגם של "תיאור מצב" רגשי היא אחד המפתחות החשובים, הן להבנת היצירה והן לבחירת הפעילות בעקבות הטקסט.** אי לכך השאלה הראשונה שאנו שואלים את עצמנו היא, מה הוא סוג הקישור המחבר בין חלקי המבע (סיבה/ תוצאה, השוואה/ניגוד, תנאי בטל, או רשימה).

מידת הקושי של חשיפת הקישור הלוגי היא גם אחד הקריטריונים לקביעת גיל הנמענים.

יותר משאני מפחד אם ישימו לי גבס אם איזה ילד  
מכל הגדולים והחזקים ביחד – זה יהיה כיף נורא נותן לי מכה ובורח,  
אני מפחד מקטנים וחלשים, כי כולם ישאלו: אני מתכנן עליו כאלה נקמות  
שמרביצים מרב פחד.<sup>20</sup> מה קרה? מה קרה?  
<sup>21</sup> שיש לו מזל שאני שוכח.  
<sup>22</sup>

16. והילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1977.

17. אני רוצה שפּתאום, שבא 1983, עמ' 22.

18. שם.

19. עוד על נושא זה ראה, אלמוג, על למה ועל כמה באהבה, מעגלי קריאה, כתב עת לעיון ולמחקר בספרות ילדים, אוניברסיטת חיפה, 2004.

20. והילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1977.

הקישור בשיר "יותר משאני מפחד", לדוגמה, הוא קישור של השוואה על פי דרגת הפחד. השימוש במילה "יותר" מעמידה את הקטגוריה "גדולים וחזקים" בדרגת פחד נמוכה יותר מ"קטנים וחלשים", דירוג אשר על פניו יוצר לוגיקה לא מתקבלת על הדעת. האם הקטנים והחלשים מפחידים יותר מאשר הגדולים והחזקים? גם התוספת המגדירה את הקטנים והחלשים: "שמרביצים מרוב פחד", לא מקלה על הפקת המשמעות של הטקסט. במקרה זה כדאי לנסח את המבע במילים שלנו ולהרחיבו, וכן לברר מי הם אלה שמרביצים מרוב פחד ומדוע הם מפחידים יותר. (עקרב? נחש? ילד תוקפן?).<sup>23</sup>

הצורך לנסח במילים שלנו מה שנאמר במבע ממקד את תשומת הלב לכל האינפורמציה הכלולה והנרמזת בו, וכן הוא ממקד את תשומת הלב גם להבדל שבין ניסוח פשוט של רעיון ובין עיצובו האמנותי.

המפתח השני להבנת הטקסט בגדם של תיאור מצב רגשי הוא **הגדרת התחום** שממנו נגזר התיאור, ו**הגדרת הבעיה** הרגשית המוצגת בו. לדוגמה:

חולצות נוצצות כשהיא חוזרת הביתה  
עם ספרמן על הבטן מעוצבנת מהעבודה  
אני בעצם אני יודע שזה הסוף:  
הכי שונא בעולם, לא חשוב מה אני אעשה  
אבל בקשתי אני כבר אחטוף.  
שאמא תקנה לי  
בשביל לא להיות  
אחר מכולם.<sup>25</sup>

24

בשיר "חולצות נוצצות" המצב המתואר נגזר מתחום הצרכנות והאופנה ברמה הראשונה, וברמה השנייה הוא מתאר את הקונפליקט הבסיסי שבין הרצון לפעול על פי הרצון והטעם האישי, ובין הרצון שלא להיות יוצא דופן.

השיר השני נגזר, ברמתו הראשונה, ממערכת היחסים שבין דובר ילד ובין מבוגרת במשפחה (אימו?), וברמה השנייה הוא מתאר את בעיית הקשר או אי הקשר שבין המעשה ובין התוצאה. בשיר "חולצות נוצצות" המבנה הלוגי הוא: אני שונא- **אבל**... – **בשביל** .... (ואם נהפוך את הסדר של המשפטים המבנה יהיה: אף על פי שאני שונא – בקשתי שתקנה – בשביל לא...). למעשה, בכל החלטה המבוססת על בחירה בין שתי אפשרויות מובנית הרגשה של אי נחת. אך אי הנחת במקרה זה הוא כפול בשל המבנה של "**בעיית לולאה**". בעיית לולאה (לופ) מאופיינת בכך שכל החלטה יוצרת מצב חדש של **אי נחת** שפתרונו מחזיר אותנו לנקודת ההתחלה.<sup>26</sup> דהיינו: עכשיו אני דומה לכולם אבל אני לובש חולצת סופרמן שאני הכי שונא בעולם, לכן בקשתי מאימא **שלא** תקנה לי חולצה עם סופרמן על הבטן שאני הכי שונא בעולם – **אבל עכשיו אני אחר מכולם**. ה"חולצה עם סופרמן על הבטן" מייצגת, אם כן, את הקונפליקט בין הרצון שלא להיות יוצא

21. גם הילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1979.

22. ש.ס.

23. ועל זה כתב לי יהודה אטלס שהוא השתמש בשיר זה במושג מתוך הפסיכולוגיה, "אנגסטבייט", נשיכה מתוך פחד. עניינה: הצבעה על זה שפחד או תסכול עלולים לגרום לאדם להיות הרבה יותר אליים ממי שבטוח בעצמו, אפילו הוא חזק. רוב הבעיות בעולם הזה נוצרות כתוצאה מתסכול(ים). (במכתב מינואר 2003)

24. **אני רוצה שפתאום**, שבא תל אביב, 1983 עמ' 34.

25. **אני רוצה שפתאום**, שבא תל אביב, 1983 עמ' 36.

26. בדומה לשתיין בספר "הנסיך הקטן".

דופן ובין המימוש העצמי. שיר זה מצאתי כבר כמה פעמים בתוכניות הלימודים כבסיס לדיון על "לחץ חברתי". אבל הגיבור כלל לא התלונן שהוא נתון ללחץ. הקונפליקט המתואר הוא פנימי ואישי וחשוב לא לרוץ מהר מידי להגדרות אסוציאטיביות. במקרה זה הדיון יהיה: על מה אני לא מוכן לוותר גם אם הדבר כרוך בהיותי יוצא דופן, ועל מה אפשר לוותר כדי לא להיות שונה מחברי. הדיון אמור להוביל גם לשאלות מוסריות הנלוות לנושא זה.

התחום הראשון ממנו נגזר המצב המתואר - הצרכנות - קשור לסוגיה של "טעם אישי" מול לחץ אופנתי, כשהדיון מתמקד בהשפעת הפרסומת, ובאופנות מתחלפות. לחילופין אפשר להתמקד במבנה הלוגי של "בעיית לולאה" המאפיינת מצבים רבים של עצמאות מול קבלת מרות.<sup>27</sup> המשותף לכל הסוגיות הוא, שהבחירה היא תמיד תוצאה של שיקול דעת ענייני מתי אפשר לוותר ומתי עלינו לעמוד על דעתנו. ערכו של המבע הקצר הוא במיקודו. אי לכך חשוב מאוד להשתמש בכמה שירים הדנים בבעיות דומות ולמצוא את הדומה והשונה. לדוגמה:

"אם לא היה איכפת לי / מה האנשים אומרים, / הייתי מלקק את הסומסום / אחרי שהביגלך נגמרים".<sup>28</sup>

גם בהרהור זה מתוארת הכתבה של התנהגות בידי גורמים חיצוניים, אבל מדובר **בנורמה שהופנמה**, הסכסוך הפנימי הוא בין היצר והנורמה שהופנמה. אי לכך השיר לא מתאים לשמש כפתיחה לדיון על "קונפורמיות ואינדיבידואליזם", אלא כפתיחה לרשימות אישיות (על נושא זה יפורט להלן), תחת הכותרת: "אם לא היה איכפת לי מה האנשים אומרים, הייתי...!", (פעילות זאת מתמקדת בנורמות חברתיות ומשמעותן ולא על החשש להיות יוצא דופן).

השיר "כשהיא חוזרת" בנוי כמשפט תנאי – כשהיא חוזרת מעוצבנת... (אז) אני כבר אחטוף. הדובר מבטל את אפשרות היות הדובר הסיבה למכות - "לא חשוב מה אני אעשה" – אבל הוא בהחלט המושא הפסיבי של התוצאה. מצב שבו יש מי שנושא בתוצאות קשות ללא כל סיבה הוא מצב של עוול. מאידך גיסא, תחושת העוול מצויה בסיטואציה כפי שאנו מפרשים אותה, הדובר לא מתלונן, הוא רק מתאר את המצב. תאור מצב שמעורר בנו תחושה של עוול או של אי נחת מהתנהגותו של משתתף שאין לו ייצוג בסיטואציה המתוארת, גם הוא אינו הוגן. אחת הטעויות הנפוצות בשימוש בחומר ספרותי כאמצעי לפתיחת דיון היא המשכתה של נקודת מבט אחת (מרגשת ואמיתית ככל שתהיה), מבלי לתת גם לצד המעורר בנו ביקורת אפשרות להתגונן. אמפטיה היא דבר מאוד חשוב, אך ראייה רחבה יותר של הסיטואציה חשובה לא פחות.<sup>29</sup> שירים שבהם מובעת אי נחת מהתנהגות המבוגרים מתאימה להתברר ב"פינת הבורר", בה יינתן ייצוג - במשחק תפקידים - לשני הצדדים גם לדובר וגם לדמות שאינה מיוצגת. השופטים במשחק צריכים להציע הצעות לצמצום אי הנחת כפי שהיא מובעת בתלונה.

27. לדוגמה השיר של שלומית כהן אסיף, "ילד טוב", "אם אהיה ילד טוב תמיד/ ואעשה רק מה שאבא יגיד/ אבא יהיה מרוצה./ ככה לעולם לא אוכל לעשות / מה שאני רוצה." (אחרי שלבשתי פיג'מה שוקן, 1982, עמ' 42). וכמובן בעייתו המפורסמת של השתיין מהספר "הנסיך הקטן".

28. **אני רוצה שפתאום**, שבא, 1983, עמ' 24.

29. על נושא זה ראה גם: על למה ועל כמה באהבה, **מעגלי קריאה**, כתב עת לעיון ולחקר בספרות ילדים, אוניברסיטת חיפה, 2004.

יהודה אטלס טוען<sup>30</sup> כי: "בשירים שאני כותב אני מצביע בדרך כלל על מצב בעייתי, אבל לא בהכרח מביא בשיר פתרון למצב זה. עצם ההעלאה של מצב זה למודעות היא חלק מן ההבראה". הדבר נכון לגבי הכותב אך הוא בלתי מספיק בחיי היום יום. אחד הדברים החשובים בחינוך הדמוקרטי הוא להגביר את המודעות לעוול, אך גם לקחת בחשבון את הנסיבות וכן את נקודת המבט השונות המרכיבות את הסיטואציה. ניתן למצוא בספריו של יהודה אטלס גם שירים בדגם של "קטלוג"<sup>31</sup> (או "רשימה"), ויש גם שירים רבים שהם "רשימה" בפורטנציה.

### הקטלוג (רשימה)

קליטה של פיסת מציאות בעזרת רשימה היא הצורה הטקסטואלית הקרובה ביותר לצילום או לציור. המצלם/מצייר בוחר לעצמו את הנושא שאותו הוא רוצה להנציח, את נקודת התצפית, את הקטע הרלוונטי לצילום ואת האלמנטים שיובלטו או יטושטשו במטרה להשיג את התמונה המבוקשת. יש שוני מהותי בין קליטה אנלוגית (ברצף) המתרחשת בעת קליטה חזותית/תמונתית, לבין קליטה דיגיטלית (בו זמנית) המתרחשת במהלך תקשורת מילולית, ואולם המטרה בשתי צורות המבע שווה - קליטת השלם. "תיאור מצב" של העולם הפיזי – הנראה לעין - ייראה בדרך כלל כקולאז' או כפסיפס; מוצגים לפנינו חלקי התמונה בתפזורת, ועלינו מוטל לחבר את החלקים לתמונה שלמה.<sup>32</sup>

תבניות קטלוגיות מצויות גם בטקסטים שאינם קטלוגיים, (עלילה או תיאור) אך טקסט יחשב לקטלוג אם מבנה המשמעות הכולל שלו מבוסס אך ורק (או לפחות באופן דומיננטי) על היחסים האקוויוולנטיים שבין יחידות הלשון הכלולות בו. דהיינו, שהתבנית הקטלוגית אמורה להיות התבנית היחידה או הדומיננטית בטקסט.

הטקסט הקטלוגי אצל יהודה אטלס, כמו תיאורי המצב, מתייחס לעולמו הפנימי הרגשי של היחיד. לדוגמה השיר "ריחות שאני אוהב"<sup>33</sup>:

ריח של בוקר, כשקמים מוקדם ריח חנות גרעינים  
וריח הכר, לפני שאני נרדם; ואוטו חדש  
צבע טרי על הקיר ריח אקדח של פורים  
וריח של תירס בסיר; תכף אחרי שיוורים  
ריח של דשא כסוח והריח הזה שאפשר לנשום  
ואבא אחרי הגילוח; אחרי שיוורד גשם ראשון;  
מדורה של עלים ועשן וריח פריחה של מנתור  
וריח של ספר ישן; וריח עוגה בתנור  
קליפה של תפוח בסתו; והכי מהכל -  
סבון שעלה ביוקר ריח של גור.  
ואוטו של לחם בבקר;

– מבפנים;

30. במכתב מינואר 2003.

31. על רשימות לסוגיהן ראו אלמוג, מי שמביט בי מאחור לא יודע מי אני, בין חינוך לספרות ילדים שי לגרשון ברגסון, הוצאת "קוראים", 1995. וכן, אלמוג, הקטלוג והדיאלוג בשירי דתיה בן דור לילדים - עיונים בספרות ילדים 13, מרכז לז'אנר קיפניס לספרות ילדים, מכללת לוינסקי לחינוך, תשס"ג, עמ' 93

32. לדוגמה: נחליאלי קטן/ראיתי בגן/ זנב לו ארוך ויפה/ סינר קטן צהוב על החזה/ לא ניתר/ לא קפץ / רק רק, רק, רק.

33. גם הילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1979.

השיר ריחות שאני אוהב הוא "רשימה סובייקטיבית". ברשימות סובייקטיביות<sup>34</sup> המכנה המשותף מייצג את ההרגשה או את הדעה המשותפת לכל המין האנושי (אוהב, שונא, מקנא, מפחד, לא מקובל עלי וכיוצ"ב), ואילו הפריטים מייצגים את הדובר בלבד. יש אפשרות שהנמען ימצא שלפחות חלק מהפריטים מייצגים גם אותו. ההתחברות לרשימה, במקרה זה, נעשית באמצעות פעולת השוואה על פי הקריטריונים: "גם אני!", "אני לא!". כל אחד מאתנו יכול גם לבנות רשימה אישית תחת המכנה המשותף: "ריחות שאני אוהב" או, "דברים שאני אוהב במיוחד: ...".

דברים שאני אוהב במיוחד:

לשחק בבלונים,  
לירות באקדח של קפצונים  
ולקרוא תישם שלנו  
בספר הטלפונים .

35

כדי לתהלך שיר בדגם של רשימה, חשוב לשים לב למקומו - הגלוי או הנסתר - של המכנה המשותף. בעוד שבשיר "אני אוהב להריח" חוזר המכנה המשותף לאורך כל הרשימה, בשיר "דברים שאני אוהב במיוחד", הוא מופיע רק בפתחה. לפריט האחרון בשיר "אני אוהב להריח" נוספת קטגוריה משנית, "הכי מהכל", היוצרת רשימה נוספת. בשיר "דברים שאני אוהב במיוחד" אין דירוג של הפריטים על פי חשיבותם, אך כאן הפריט השלישי יוצא דופן והוא מעניק לרשימה את הקומה השניה. על ההבדל בין שלושת הפריטים הראשונים לפריט האחרון יתמקד הדיון שלנו בשיר.

משימות המיון בעזרת הקריטריון של "גם אני" "אני לא" וכן בנייה של רשימה חדשה תחת המכנה המשותף של השיר, מתבססות על פעולות לוגיות של השוואה, השלמה והכללה, אשר כדי לבצען יש לקחת בחשבון את כל הנתונים הבונים את הרשימה. כשיש לנו, לדוגמה, מכנה משותף המתייחס לקבוצת משנה מתוך קבוצה רחבה יותר הפריטים ברשימה החדשה צריכים להתייחס למכנה המשותף בכללותו. לדוגמה בשיר "אני אוהב להריח" המכנה המשותף הרחב הוא "אני אוהב" קבוצת המשנה היא ריחות, והמכנה המשותף הוא: "אני אוהב להריח..." (הדגש הוא על ריחות).

מעניין לעקוב אחר תלמידים בשעה שהם מעמידים רשימות אישיות בעקבות שירי רשימה. לדוגמה, בעקבות השיר אני "אוהב להריח", היו ילדים (מעטים אמנם) שהתעלמו מהמכנה המשותף המשני, להריח, והתייחסו רק ל"אני אוהב". היו שבנו את הרשימה פריט אחר פריט, והיו שכתבו את הרשימה לרוחב. היו שהקדימו לכל פריט (כמו במקור) "ריח של..." ויש שציינו רק את הריח (בושם, בנזין וכו'), היו שהשתמשו גם בפריטים מהשיר המקורי והיו שבנו רשימה חדשה לגמרי. בודדים התייחסו גם לפריט האחרון "הכי מהכל", רבים התייחסו למשקל, בודדים ניסו גם לעצב חרוז .

34. על רשימות מגדירות, ראה אלמוג, הקטלוג והדיאלוג בשירי המשחק של דתיה בן-דור לילדים, עיונים בספרות ילדים, 2003.

35. ורק אני לא, שבא הוצאה לאור, 1981, עמ' 8



בדיקת הרשימות יכולה ללמד על צורת חשיבה של ילדים, ועל הידע שלהם לגבי תבניות ספרותיות.<sup>36</sup>

בשיר "דברים שמתחשק לי לעשות" הרשימה מתחילה בהתייחסות לכותרת: "דברים שמתחשק לי לעשות: לאכול רק חצי תפוח – ות'חצי השני לזרוק; לשתות ישר מהבקבוק – אפילו שיכנס בו רוק." והיא מסתיימת במשפט: "לפעמים מתחשק לי / ואני סתם רוצה - / ולפעמים מתחשק לי / ואני עושה!". סיום זה מחלק באופן היפותטי את הרשימה המקורית לשתי רשימות נוספות, וכך נוצר מעגל שבו המשפט הראשון בונה רשימה אחת שהמכנה המשותף שלה מתייחס ל"אני" הדובר בלבד ולדברים שמתחשק לו לעשות, ואילו הסיום מחזיר אותנו לרשימה, הפעם עם המיון של "סתם רוצה" ו"רוצה ועושה", שיש לו כבר היבטים חברתיים. כך משיג יהודה אטלס בשירים עם מבנה קטלוגי הנראים תמימים לכאורה גם את הקומה השניה המתייחסת להיבט החברתי של נושא זה.

כאמור, בקטלוג כל אחד מן האלמנטים מייצג רק חלק מן השלם, אך השלם נבנה רק על-ידי כל האלמנטים יחד.<sup>37</sup> פרטי הרשימה בשיר "דברים שמצחיקים אותי" לדוגמה, מצמצמים את המכנה המשותף המורחב המוצג בכותרת רק לדוגמאות מהתחום הלשוני, ואילו לשיר "אפילו כשאהיה סבא" שאינו רשימה קלאסית, כי יש לו רק פריט אחד, יש פוטנציאל לרשימה שאותה הילדים יבנו תחת הכותרת: "אפילו כשאני אהיה סבא... תמיד אני...".

אפילו כשאני אהיה סבא  
אולי בן שמונים שנה,  
תמיד אני אבקש מאבא  
שיספר לי לפני השנה.<sup>38</sup>

דברים שמצחיקים אותי:  
רופא בודק רופא,  
גנב גונב מגנב,  
ספר מספר ספר  
וגרר גורר גרר.<sup>39</sup>

למקומו של המכנה המשותף בטקסט יש השפעה רבה על הקלות או הקושי להפיק את המשמעות מן הטקסט. לדוגמה, בשיר "ללכת לטייל בערב" (ללכת לטייל בערב, / לפצח גרעינים / ולירוק את הקליפות, / ולמצוא כל פעם כלב / שאוהב לטיפות.<sup>40</sup>) המכנה המשותף אינו גלוי בטקסט עצמו. כדי להבין את השיר ויותר מכך, כדי להעמיד רשימות מקבילות יש לחשוף אותו מתוך הפריטים עצמם.<sup>41</sup>

יש רשימות שבהן ניתן להגדיר את המכנה המשותף רק בעזרת השלמת פערים ובאמצעות היקש, וזו משימה קשה הדורשת הכוונה. לדוגמה, לא נוכל להבין את רשימת הבקשות בשירו של יהודה

36. נושא זה מזמין מחקר מיוחד.  
37. על נושא זה, ועל מבנה הקטלוג בכלל ראה, עבודת הדיסרטציה של ערפלי בועז, מבנה ומשמעות בשירת יהודה עמיחי, אוניברסיטת תל-אביב, 1977, עמ' 16 ועמ' 33.  
38. שם  
39. גם הילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1979.  
40. אני רוצה שפתאום, שבא, 1983, עמ' 34.  
41. "האלמנטים בתבנית הקטלוגית שווים זה לזה על-פי האספקט (המכנה המשותף) המשייך אותם למסגרת ושונים זה מזה ביחס לאותו אספקט עצמו ("לקטלוג" פירושו גם לפרט מסגרת (שלם) וגם לצרף פרטים למסגרת (שלם); לשון אחרת, ביחס לאותו אספקט (השתייכות למסגרת) האלמנטים בקטלוג הם אקוויואלנטיים". (ערפלי, מבנה ומשמעות בשירת יהודה עמיחי, אוניברסיטת תל-אביב, 1977, עמ' 11).

אטלס "אל תסבירו לי", לפני שנדע למי הן מכוונות. כי "הנוכחים" הם חלק בלתי נפרד מהמכנה המשותף. על כן, כל פעילות בשיר זה חייבת להתחיל בהגדרת המוען והנמען הפנימי של השיר.

אל תסבירו לי

אם לא שאלתי;  
אל תקראו לי באמצע המשחק,  
ביחוד אם רק התחלתי;  
דברים שאני לא אוהב  
אל תכריחו אותי לאכול;  
וכשאני רוצה לעזור  
אל תגידו: "זה אתה לא יכול!"  
אל תצעקו עלי  
לפני כולם;  
ואל תקחו אותי לאנשים  
שאינ לי מה לעשות אצלם

42.

לסיום אי אפשר שלא להזכיר שני ספרים של יהודה אטלס "ילד נושך"<sup>43</sup> ו"האשה שאהבה חביתיות"<sup>44</sup>, אשר גם בהיותם סיפורים הם כתובים ברוח תאורי המצב האפיזודליים.

הסיפור על "האשה שאהבה חביתיות", הוא אפיזודה **המגדירה** את המושג "אובססיבי". מעשה באישה שבאה לפסיכולוג לבקש עזרה נפשית, כי מאחורי גבה קוראים לה טרללה. הפסיכולוג חוקר, דורש ואז מגלה כי האישה אוהבת חביתיות. הפסיכולוג מרגיע אותה בכך, שאין זו תופעה יוצאת דופן וכי גם הוא כמוה "מנת אומלט אוהב יותר מכל". ואז עונה לו האישה: "אם גם אתה אוהב אומלטים, אדוני, כדאי שתעשה ביקור במעוני. יש לי בביתי עשרים חדרי מטות – וכל החדרים מלאים בחביתיות!"

כמו בתיאור מצב קצר הבנוי כמבע משמעותי אחד, גם כאן אין התקדמות בזמן ובמקום אלא התרחבות של הדוגמה המייצגת את המושג. את ההגדרה כבר בונה הקורא: יש הרבה אנשים שאוהבים חביתיות, אך המינון הוא שקובע אם זה בתחום הנורמה או שזו תופעה אובססיבית. הגדרה של מושג מופשט נעשית תמיד בעזרת דוגמה, סיפור זה יכול להוות מצע לדיון ולפעילות בנושא זה.

הספור הראשון בספר "ילד נושך" מתחיל במשפט: "יש ילדים שאוהבים להרביץ ויש ילדים שלא" והוא מסתיים ב"עד היום אני חושב שלהרביץ לילדים גם אם הם עשו משהוא רע, זה לא בסדר. יותר משזה כואב, זה מעליב, זה משפיל. זה מלמד את הילד שבעולם דברים מסתדרים רק בכוח. שלהרביץ זה בסדר, שכל דאלים גבר. אם היו יחסי עם אבי מוצים משהו, עד יום מותו, זה בגלל המכות ההן. **עיקר שכחתי: מאז המכות ההן לא נשכתי שוב, אפילו פעם אחת.**" גם כשיש כבר ליהודה אטלס חינוכית, היא אף פעם אינה חד משמעית. כי בחיים האמיתיים אין מרשם מובהק של נכון ולא נכון, יש רק התבוננות צבירת ניסיון ושיקום ואז העמדה של חסרונות מול יתרונות. כמו בשיר:

42. גם הילד הזה הוא אני, כתר ירושלים, 1979.

43. חד ארצי שבא, 1998.

44. קוראים, 2002.

הוא לא בן יחיד,

יש לו חברים,

בנות די מחבבות אותו,  
לא מרביצים לו בבית,  
אבא ואמא שלו לא רבים  
מה הוא בעצם, יודע  
על החיים

45 .

—